

І. Х. ХОЧЬ**ПОЛІТИЧНА ВЛАДА В ТЕОРІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Рассматриваются политологические аспекты современных концепций информационного общества, в частности вопросы трансформации политической власти под влиянием развития информационных технологий.

Are considered political aspects of modern concepts of an information society, in particular questions of transformation of political power under influence of development of information technologies.

Концепції інформаційного суспільства почали виникати з 60–70-х років минулого століття, і сьогодні продовжують розвиватись, враховуючи реалії того феномену, який спочатку розглядався значною мірою у футурологічній тональності. Сьогодні добре відомі не тільки вже майже класичні соціологічні теорії Й. Масуді, Д. Белла, О. Тоффлера, але й філософські конструкції Ю. Габермаса та Ж. Бодрійяра, і більш сучасні оригінальні розробки М. Кастельса, Н. Штера та інших (власне, не всі ці автори приймають визначення «інформаційне суспільство», але всі вони пишуть про нові реалії, визначені значною мірою новою роллю інформації та інформаційних технологій). Зазвичай ці концепції звучать у науковому дискурсі крізь призму соціально-філософського аналізу, зокрема – цивілізаційного дискурсу. Суттєву роль відіграють також економічні та культурні контексти. Узагальнюючи існуючі визначення інформаційного суспільства, Ф. Вебстер, наприклад, виокремлює такі: технологічне, економічне, пов'язане зі сферою зайнятості, просторове, культурне¹. Як бачимо, політична сфера начебто не присутня серед цих параметрів ідентифікації новизни інформаційного суспільства. Між тим, якщо ближче подивитись на існуючі теорії, то ми побачимо, що вже починаючи з Й. Масуді аналіз трансформації політичної сфери в умовах інформаційного суспільства посідав чільне місце, хоча, звичайно, рівень уваги, яка надавалась цій проблемі різними теоретиками, був неоднаковий.

Відповідно, політологічних досліджень цих теорій виявляється невинувато мало. У того ж Ф. Вебстера, праця якого на сьогодні є, мабуть, найбільш масштабною, хоча й не всеохоплюючою щодо репрезентації відомих концепцій інформаційного суспільства, їх політичні аспекти представлені менш виразно, ніж соціологічні або культурологічні. Можна відзначити серед сучасних українських дослідників праці О. Маруховського², які безпосередньо стосуються зазначеної теми, проте, звичайно, не вичерпують її, оскільки переважно ґрунтуються на аналізі концепції демократії участі Й. Масуді і менше уваги приділяють іншим теоретикам.

© ХОЧЬ Ілля Хаймович – президент асоціації працівників підприємств нафтопродуктозабезпечення Чернівецької області, голова єврейської Благодійної громади «Мір'ям» м. Чернівці

Метою цієї статті є визначення місця, яке посідають питання трансформації політичної влади в сучасних теоріях інформаційного суспільства, та аналіз і узагальнення цих теорій з точки зору їх політологічного змісту.

Термін «інформаційне суспільство», як стверджує В. Іноземцев, був введений у науковий обіг на початку 60-х років майже одночасно в США та Японії Ф. Махлупом і Т. Умесао³, але його всесвітнє поширення пов'язане з працями Йонедзі Масуди. Вже у своїй «Комп'ютопії» (1966) він зробив ретельний порівняльний аналіз індустріального та інформаційного суспільства (про яке, очевидно, навіть в тогочасній Японії можна було говорити ще тільки у модальності становлення), сформулювавши 17 відмінностей між ними. При цьому він не обійшов увагою і зміни у політичній сфері – дванадцять відмінностей безпосередньо стосуються політичної системи, а ще кілька можна вважати такими, що опосередковано пов'язані з нею.

За Й. Масудою, якщо індустріальному суспільству притаманна парламентська система і мажоритарне правління, то характеристикою інформаційного суспільства є демократія участі громадян, політика автономного управління громадянами за принципами синергізму і уваги до думки меншості. У десятих відмінності, у більш широкому контексті йдеться про заміну ладу централізованої влади та ієрархії класів на багатоцентрове громадянське суспільство з автономією і доповнюваними функціями. «В інформаційному суспільстві політичною системою стане демократія участі. Вона буде політикою участі громадян; політикою автономного управління громадянами, що ґрунтуватиметься на договорі про участь і синергізмі, який бере до уваги думку меншості»⁴.

У наступній праці цього автора «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» (1981) тема демократії участі представлена більш докладно. Й. Масуда, зокрема, виділяє чотири причини доцільності й необхідності переходу до цього типу демократії в майбутньому інформаційному суспільстві, а також формулює шість базових принципів демократії участі. Такими принципами, на думку Й. Масуди, є: максимально широка участь громадян у прийнятті рішень; принцип синергії та взаємодопомоги; доступність інформації; рівномірний розподіл здобутків і витрат; застосування шляху узгодження та переконання; максимально широка участь громадян у втіленні в життя прийнятих рішень. Нарешті, він аналізує й проблеми, які можуть постати в ході зазначеної політичної трансформації⁵.

Безумовно, у концепції демократії участі виразно проглядається основний вузол взаємозв'язку між, так би мовити, «родовими» ознаками інформаційного суспільства і політичною сферою. Розвиток інформаційних технологій зачіпає не тільки економіку або сферу дозвілля. Ці технології можуть створити таку інфраструктуру взаємодії влади і громадян, яка дозволить «повернутись у минуле», тобто фактично відновити безпосередню демократію, яка за традиційних форм комунікації між людьми була можливою тільки в невеликих людських суспільствах, зокрема – в невеликих за сучасними масштабами державах давнини (античних полісах, наприклад). Необхідність такого повернення фактично не доводиться, а приймається як аксіома, виходячи з того, що будь-які сучасні форми представницької демократії, якими б досконаліми вони не були, з причини свого опосередкованого характеру є неминуче гіршими, ніж демократія безпосередня (таке ж апіорне припущення присутнє, наприклад, у політичній агітації за референдуми як «найбільш демократичний» спосіб розв'язання соціальних про-

блем, хоча історичний досвід насправді дає підстави до певних сумнівів стосовно такого твердження).

Виходячи з цього, можна вважати концепцію демократії участі своєрідною ідеальною моделлю, яка надає політичного сенсу (цінності) суто технологічним або соціально-економічним перетворенням. Звідси й певна утопічність картини, яку змальовує Й. Масуда, – або, принаймні, теоретична легкість, з якою він «розв'язує» проблеми, що можуть виникнути при впровадженні демократії участі. Підкреслимо лише ще раз, що, згідно з цією концепцією, розвиток інформаційного суспільства безпосередньо тягне за собою (або, точніше, включає в себе як одну зі своїх ознак) суттєву політичну трансформацію.

Проте, як вже зазначалось, не всі теоретики допускають такий безпосередній зв'язок. Так, якщо звернутись до класика теорії постіндустріального суспільства (яке він сам згодом почав називати постіндустріальним інформаційним суспільством) Деніела Белла, то ми побачимо чіткий розподіл між сферами соціально-економічною, культурною і політичною – розподіл, який означає практично їх незалежне існування. Усі зміни, які, за Д. Беллом, сигналізують про появу нового типу суспільства, пов'язані із соціальною структурою суспільства і технологічними змінами, але вони практично не співвідносяться з якимись політичними переминами. У вступі до своєї класичної праці «Прихід постіндустріального суспільства» (1973) він чітко обмежує своє завдання і свою тему: «Ідея постіндустріального суспільства ... являє собою прогноз перемін у *соціальній структурі* західного суспільства»⁶ (курсив мій – І. Х.).

Щоправда, принаймні в одному відношенні Д. Белл порушує власну «антихристську», як її характеризує Вебстер⁷, методологію. Він пише про нову якість знання, яке визначає цю нову соціальну систему, а саме – він пише про теоретичне знання, яке замінює знання суто практичне. Наслідки цього факту відбиваються вже не тільки на соціальних змінах, але на всіх характеристиках суспільства, в тому числі і на політичному управлінні. «Сьогодні кожне суспільство живе нововведеннями і зростанням, і їх основою є саме теоретичні знання. З прогресуючим вдосконаленням комп'ютерного моделювання різних процесів – моделювання економічних систем, суспільної поведінки або різних варіантів розв'язання проблем – перед нами вперше відкрились можливості масштабних «експериментів, що контролюються», в суспільних науках. Вони, у свою чергу, дозволять планувати альтернативні перспективи в різних царинах, значно розширюючи тим самим межі визначення і контролю обставин, що впливають на наше життя»⁸.

Отже, Белл все ж таки робить певні політичні прогнози, хоча вони й відзначаються надмірною абстрактністю. Але в цій абстрактності виявляється чітка провідна думка. Вирішальною соціальною зміною, яка відбувається в наш час, на думку Д. Белла, стає підкорення економічної функції політичному чиннику. Форми, яких набуває цей процес, будуть різноманітними, залежно від історичних особливостей різних політичних систем. Вони можуть бути як демократичними, так і ні. «Проте основний факт є очевидним: автономія економіки (і влади людей, які нею керують) добігає кінця, виникають нові, якісно відмінні системи управління. Контроль над суспільством перестає бути в основному економічним і стає переважно політичним»⁹.

На перший погляд, ця думка не має прямого відношення до проблематики власне інформаційного суспільства, і виражає якусь більш загальну «постіндустріальну» тенденцію. Проте ми знаходимо у Д. Белла інший мотив, який вже без-

посередньо стосується концептуальної основи інформаційного суспільства, точніше – тих його інтерпретацій, які наголошують на принципово новій ролі не стільки інформації, скільки знання («knowledge society»). Д. Белл одним з перших підкреслив принципово нову роль у сучасному суспільстві теоретичного знання, зазначивши, зокрема, що теорія тепер відіграє першочергову роль не тільки в галузі технологічних новацій, але й в економіці і суспільному житті. Уряди, наприклад, проводять свою політику, спираючись на теоретичні моделі економіки (принаймні, заявляють про це і намагаються це робити). Екологічна політика взагалі формується не стільки як відповідь на якісь нагальні проблеми, скільки як практичне втілення теорії сталості екосистем. Взагалі, якщо раніше дії людей, у тому числі політично організовані, були відповіддю на практичні запити життя, то тепер значна частина життя організована на основі теорій поведінки, на абстрактних, узагальнених принципах¹⁰.

Зазначимо у зв'язку з цим, що характеристика інформаційного (або, власне, сучасного) суспільства саме як «суспільства знання» є досить популярною останнім часом науковою тенденцією, яка наголошує на ролі не стільки кількісних, скільки якісних характеристик суспільного розвитку. Канадський соціолог Н. Штер, наприклад, визначає суспільство знання як нову соціальну реальність, яка характеризується зростанням значення фундаментальної науки в якості безпосередньої виробничої сили, зростанням ролі знання як підґрунтя індивідуальних і колективних дій, появою політичної економії знання, підвищенням статусу експертів і експертних груп та ін.¹¹

Тему нової ролі знання в політичних реаліях сучасності піднімає ще один відомий дослідник інформаційної революції Алвін Тоффлер. Одна з книг А. Тоффлера – власне, третя частина його основної трилогії, – спеціально присвячена трансформаціям влади в епоху «суперіндустріального» інформаційного суспільства – це «Метаморфози влади» (1990) «Вона, – пише автор, – представляє нову теорію влади в суспільстві і досліджує трансформації, що відбуваються в бізнесі, економіці, політиці і світі взагалі»¹². Мова йде, щоправда, більше про глобальні метаморфози, тобто трансформації влади з точки зору її розподілу між основними світовими гравцями. Але, одночасно, це пов'язано із глобальними перебудовами влади як такої, у всіх її проявах. «Ми вступаємо в еру метаморфоз влади. Ми живемо в момент, коли вся структура влади, що скріплювала світ, дезінтегрується. Цілоком інша структура набуває форми. І це відбувається на всіх рівнях людського суспільства»¹³.

Зазначимо, що А. Тоффлер використовує «широке поняття» влади, тобто йдеться не тільки про політичну, а скоріше про соціальну владу у всіх її можливих проявах. Базовими категоріями в такий спосіб витлумаченої влади для А. Тоффлера є поняття насильства, багатства і знання. Тобто, влада, як примус стосовно людей діяти певним чином, використовує або силу, або економічну могутність, або перевагу у знаннях (розумі), – чи, власне, певну комбінацію цих чинників.

Але якщо раніше в цій тріаді гору брали перші два фактори – або сила, або багатство, – то основна метаморфоза сучасної влади полягає в тому, що «і сила, і багатство стали вражаюче залежати від знання»¹⁴. Тоффлер наводить приклади, пов'язані з комп'ютеризацією озброєння та економіки, і робить висновки: «Отже, знання як такі виявляються не тільки джерелом найякіснішої влади, але також важливим компонентом сили і багатства. Іншими словами, знання перестало бу-

ти додатком до влади грошей і влади сили, знання стало їх сутністю. Воно, власне, їх граничний підсилювач. Це – ключ до розуміння майбутніх метаморфоз влади, і це пояснює, чому битва за контроль над знаннями і засобами комунікації розгортається на усьому світовому просторі»¹⁵.

Тему світових конфліктів і перерозподілу влади, яку постійно актуалізує А. Тоффлер, ми не будемо тут розглядати. Зазначимо лише ще один аспект його концепції. Визначаючи як основну тенденцію перехід «пальми першості» у структурі влади від насильства і грошей до знання, він одночасно підкреслює вирішальну відмінність між насильством і багатством, з одного боку, і знанням з іншого – це демократизм останнього. І сила, і багатство, за визначенням, є власністю могутніх і замогнучих; проте «насправді революційна характеристика знання полягає в тому, що його можуть мати також слабкі і бідні». Ця характеристика, яка, власне, набуває свого реального значення саме в «інформаційну добу», коли знання стає значно більш доступнішим, ніж раніше, створює постійну загрозу можновладцям, і одночасно пояснює, чому «кожен, хто має владу – від сімейного патріарха до президента компанії або прем'єр-міністра країни – хоче контролювати кількість, якість і розподіл знань всередині своїх володінь»¹⁶.

Але такий контроль в «інформаційну епоху» стає дедалі важчим. Причини і механізми такої невідконтрольності, і відповідні перебудови владних структур розкриває відомий сучасний соціолог Мануель Кастельс. Його тритомна праця «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» (1996–1998)¹⁷ представляє обґрунтовану концепцію «мережевого суспільства». Ми можемо тут залишити осторонь закиди Кастельса на адресу «інформаційного капіталізму», і зосередитись саме на цій новаторській концепції.

Слід зазначити, що для багатьох сучасних авторів, які пов'язують розвиток сучасних інформаційних технологій з процесами глобалізації, поширення глобальних інформаційних мереж означає занепад національних держав, оскільки кордони не є перешкодою для електронних потоків інформації, і відповідно маркетинг, виробництво і розповсюдження відбувається у світових масштабах, що розмиває кордони між державами. Кастельс загалом з цим погоджується, але не вважає, що мережі означають смерть національних держав – вони певною мірою послабнуть, але їх роль залишиться значною. Причина полягає в тому, що, незважаючи на тенденцію до глобалізації, існує пов'язана з цим потреба в максимальній адаптивності усіх учасників глобалізації. Різкі зміни ринкової ситуації і можливостей її використання стали звичайними, і в залежності від обставин національні уряди стають відповідальними за використання можливостей, які відкриваються (або за їх невикористання – особливо, додамо, в умовах фінансово-економічної кризи). Таким чином, національна держава зберігає своє значення навіть в умовах глобальних інформаційних потоків.

Що ж до впливу нової «мережевої» реальності на трансформацію влади (соціальної, економічної, політичної), то М. Кастельс виходить із тези, що «логіка мережі має більше влади, ніж влада в мережі». Ця максима (точніше, ця реальність) сприяє, зокрема, вертикальній дезінтеграції великих транснаціональних корпорацій, їх перетворенню на «горизонтальні корпорації» без яскраво виражених центрів вищої влади. Нові технології призвели до перерозподілу влади від роботодавців до мережевих працівників. Таке «перетворення корпорацій на мережі», щоправда, не можна безпосередньо переносити на аналіз трансформацій політичної влади, але схожі процеси йдуть і тут (можна відзначити, до речі, феномен ан-

тиглобалістського руху – по суті першої мережевої громадсько-політичної структури наднаціонального масштабу, яка досить гучно заявила про себе в останні десять років). При цьому М. Кастельс, на відміну від Й. Масуди (можливо, з огляду на конкретні реалії, які японський вчений раніше ще не міг відчутти), більш критично ставиться до «демократичних наслідків» інформаційної революції.

З одного боку, він звертає увагу на те, що політична демократія незворотно підміняється інформаційною політикою, яка, завдячуючи інформаційним і комунікаційним медіа, стала глобальною і переважно зосередженою на скандалах. З іншого, національні держави не можуть використати сучасні технології для контролю над громадянами, оскільки останні легко і незалежно зв'язуються один з одним незважаючи на відстані і кордони, а глобальні, проте диференційовані медіа постійно відшукують і надають аудиторії інформацію (або дезінформацію) про махінації політиків (можна згадати у зв'язку з цим постійне невдоволення українських провладних структур «необ'єктивністю» російських медіа відносно подій в Україні). Отже, згідно М. Кастельсу, поширення інформаційних технологій веде, скоріше, не до тотального контролю влади над людьми, а навпаки, до безсилля влади: «Наші суспільства – не впорядковані тюрми, а безладні джунглі»¹⁸, – пише М. Кастельс, ретельно розглядаючи у зв'язку з цим проблему ідентичності в мережевому суспільстві.

Ще наприкінці 70-х років Е. Фромм говорив про можливість створення інформаційного імперіалізму. Інформація насправді може стати засобом інформаційного тиску і панування. Сьогодні все частіше пишуть про те, що наука не знає, як відобразитися на людині нові технології. Філософи застерігають від політичного диктату. Новітні політичні технології, озброєні засобами інформатики, можуть впевнено формувати громадську думку, маніпулювати суспільною свідомістю. Панування інформаційних технологій здатне кардинально змінити все суспільне життя.

На небезпеках і вадах цього процесу наголошує німецький філософ Юрген Габермас. Ще у своїй ранній праці, присвяченій дослідженню структурних трансформацій публічної сфери суспільства, він доводив, що об'єктивна інформація була основою цієї сфери, розквіт якої приходить на XIX століття. Характерними рисами буржуазної публічної сфери того часу, за твердженням Габермаса, були відкриті дискусії, критика дій влади, повна підзвітність, гласність і незалежність діючих осіб від економічних інтересів і контролю держави. Таким чином, розвиток демократичного відкритого суспільства Габермасом напряму пов'язується з розвитком публічної сфери, що характеризується не тільки кількістю, але, в першу чергу, якістю, тобто об'єктивністю інформації. Останній аспект визначає критичне ставлення Ю. Габермаса до теорії і практики інформаційного суспільства, визначення якого базується виключно на тих чи інших кількісних показниках, у той час як зміст, спрямованість, достовірність інформаційних потоків не береться до уваги. Відповідно, розвитку публічної сфери в XX столітті завдано великої шкоди розвитком реклами та піар-технологіями. Для Габермаса це означає відмову від «критеріїв раціональності», які уможливають публічну дискусію. Ці критерії «повністю відсутні серед хитрих прийомів формування консенсусу», які перетворюють політичне життя на шоу, яке розгортається перед одураними «глядачами, які одразу готові до нього приєднатися»¹⁹.

Отже, розвиток того, що багатьма називається інформаційним суспільством на підставі збільшення кількості інформації та її ролі у суспільному житті, озна-

час на практиці лише зростання дезінформованості людей і практики маніпулювання суспільною свідомістю. Відповідальність за це покладається, перш за все, на ринкові структури, які таким чином (зокрема, рекламою) намагаються підвищувати свої прибутки, збуваючи товар за допомогою інформаційної експансії (далеко не завжди добросовісної). Але до цього ж долучається й політична влада. Габермас пише «про управління за допомогою інформації» як про той момент, з якого починається занепад публічної сфери. Демократичні процеси в суспільстві, щоправда, загалом не припиняються, адже політичним опонентам потрібна легітимність і вони намагаються керувати громадською думкою, щоб перемогти у відкритому протистоянні, що дозволяє вберегти публічну сферу від остаточного занепаду. Основний принцип «управління за допомогою інформації» – намагання створювати таку інформацію, яка б переконала споживача (у тому числі й політичного, тобто виборця) вчиняти (або не вчиняти) у відповідності з інтересами тих, хто оплачує за цю інформацію, – сьогодні ретельно маскується, хоча насправді таке управління інформаційним середовищем людей з метою контролювати їх вчинки набуло величезних розмірів.

Підбиваючи підсумки нашому огляду, зримо деякі **висновки**. Варто відзначити різноманітність оцінок щодо змін політичної сфери – втім, загалом ця тема не пріоритетом теоретиків інформаційного суспільства. Проте деякі основні тенденції цих концепцій можна виокремити.

По-перше, розвиток інформаційного суспільства пов'язується, так або інакше, з розвитком демократії (Й. Масуда, М. Кастельс). Інакше кажучи, інформаційні технології розглядаються як механізми вдосконалення демократичних процедур, фактичного перетворення представницької (опосередкованої, а тому, за визначенням, недосконалої) демократії на демократію безпосередню. Щоправда, цей вектор може спрямовуватися й далі, до переходу від безпосередньої демократії до охлократії або анархії.

По-друге, сучасне інформаційне суспільство, витлумачене як суспільство знання, постає як нова форма соціальної і політичної організації, в якій опора на знання при прийнятті як індивідуальних, так і соціальнозначущих політичних рішень, набуває принципово нового значення (Д. Белл, А. Тоффлер, Н. Штер). При цьому таке нове ставлення до знання також передбачає, безумовно, відповідний розвиток інформаційних технологій та загальної доступності необхідної інформації для всіх, хто її потребує.

По-третє, переважно із суто філософського флангу (Е. Фромм, Ю. Габермас, Ж. Бодріяр) звучать суттєві критичні зауваження щодо надмірного захоплення виключно позитивним («прогресистським») тлумаченням суспільно-політичних трансформацій, що відбуваються в інформаційну епоху. Наголошується на тому, що, як зміст інформації (яка може виявитись насправді дезінформацією; так само як теоретичне знання згодом може виявитись хибним), так і форма її існування (надмірний обсяг, навала інформаційного сміття, нерівний доступ тощо) може сприяти скоріше подальшому відриву політичного механізму від реального громадського контролю, а не розвитку демократії.

1. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества. – М.: Аспект Пресс, 2004. – С. 14. 2. *Маруховський О.* Сутність концепції демократичної участі // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 73–84; *Маруховський О. О.* Політичні аспекти зарубіжних концепцій інформаційного суспільства: автореф. дис... канд. політ. на-

ук. – К., 2008. – 20 с.; *Маруховський О.* Переваги та вади інформаційного суспільства До 40-річчя виходу у світ «Комп'ютопії» Й. Масуди // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 127–136. **3.** *Иноземцев В.Л.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М., 2000. – С. 15. **4.** *Масуда Й.* Комп'ютопія [перекл. з англ. В. Ляха] // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 6. – С. 39. **5.** *Маруховський О.* Сутність концепції демократичної участі. – С. 73–84. **6.** *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Введение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.s-marketing.ru/node/10>. **7.** *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества. – С. 49. **8.** *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Введение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.s-marketing.ru/node/10>. **9.** Там же. **10.** *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества. – С. 74–75. **11.** *Колпаков В.А.* Общество знания. Опыт философско-методологического анализа // Вопросы философии. – 2008. – № 4. – С. 27. **12.** *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти [пер. с англ.]. – М., 2003. – С. 19. **13.** Там же. – С. 22–23. **14.** Там же. – С. 39. **15.** Там же. – С. 39. **16.** Там же. – С. 42. **17.** *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура [пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М., 2000. – 608 с. **18.** *Уэбстер Ф.* Цит. работа. – С. 146. **19.** Там само. – С. 225–226.